

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ В УКРАЇНІ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 рр.: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Статтю присвячено сучасним проблемам визначення відповідальності (правової і політичної) керівного режиму СРСР за організацію в Україні Голодомору у 1932–1933 рр., що необхідно задля реабілітації жертв, увічнення їх пам'яті, недопущення повторів трагедії.

Проблема визначення політичної і юридичної відповідальності за організацію Голодомору 1932–1933 рр. в Україні, яка стала логічним продовженням аналізу трагедії¹, підсиленням дебатів щодо гармонізації українського законодавства щодо *hate crimes* (злочинів ненависті) з мотивів етнічної, національної, релігійної чи расової ворожнечі, і сьогодні активно розглядається у площині міжнародного і національного права. Якщо міжнародно-правова відповідальність, що виникає за рішенням міжнародних судів в разі порушення Стороною норм *ius cogens* (загального міжнародного права) чи міжнародно-правових зобов'язань, які мають обов'язковий характер, прописана доволі чітко, то національному законодавству (йдеться про можливість визначення кримінально-правової відповідальності) ще потрібна імплементація норм міжнародного права. Тут проблема офіційної правової оцінки компетентними органами України стає ймовірною за наявності всіх ознак складу злочину, що передбачені нормами ККУ, через доведення вини в законному порядку і фіксацію її обвинувальним вироком суду. За передумови, що сучасне законодавство України про кримінальну відповідальність становить тільки ККУ, що ґрунтується на Конституції та загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права, слід порушити кримінальну справу за фактом злочину згідно зі ст. 442 ККУ (визначення ознак геноциду). Юридичною під-

ставою для цього є політико-правова оцінка, надана ЗУ «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» від 28.11.2006 р. (№ 376-V) із визнанням злочину Голодомору актом геноциду. Отже, для забезпечення формально-юридичної оцінки за міжнародним і національним правом необхідно зробити певні кроки – через політичні фактори, нестачу інформації на міжнародному рівні ці заходи поки не здійснено.

Зазначимо, що з боку міжнародної спільноти спостерігається поступовий процес засудження злочину тоталітарного режиму більшовиків через широке оприлюднення довго замовчуваних фактів щодо цинізму дій під час соціалістичного будівництва. Йдеться про визнання факту злочину з боку ВКП(б) окремими урядами й міжнародне визнання факту Голодомору Генеральною Асамблеєю ООН у переддень 70-річчя трагедії Голоду в Україні, підтриманого протягом 2007–2008 рр. Генеральною конференцією ЮНЕСКО, Радою Міністрів і Парламентською Асамблеєю ОБСЄ. Європарламент визнав Голодомор **злочином** проти Українського народу та **проти людства**. Водночас **Голодомор визнано геноцидом урядами 13 держав** і Балтійською Асамблеєю.

Нагадаємо, що за перші парламентські акти визнання Голодомору 1932–1933 рр. злочином ми завдячуємо Естонії, Австралії, Канаді, Угорщині. Завдяки активності, глибокому сприйняттю трагедії 1932–1933 рр. представниками української діаспори цих країн та високому почут-

¹ Вербицький М. Найбільший злочин Кремля. Запланований штучний голод в Україні. 1932–1933 рр. / М. Вербицький – Лондон, 1952. – 112 с.; Голод 1932–1933 років на Україні : очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – 605 с.; Субтельний О. Україна : Історія / О. Субтельний. – К.: Либідь, 1991. – С.359–367; Ямковий І. Геноцид : Архівно-документальні нариси / І. Ямковий. – Житомир, 1999. – 210 с.; Голод-геноцид 1933 року в Україні : історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків : Міжнар.конф. у Києві 28.11.1998 / за ред. С. Кульчицького. – К. – Нью-Йорк, 2000. – 536 с.; Куліш А. Геноцид. Голодомор 1932–1933 рр. : Причини, жертви, злочинці / А. Куліш / Асоціація дослідників голодоморів в Україні. – К. : Х., 2001. – 96 с.; Геноцид українського народу : історична пам'ять та політико-правова оцінка : Міжнар.конф. у Києві 25.11.2000. / за ред. В. Смолія. – К. – Нью-Йорк, 2003. – 586 с.; Голод-геноцид 1932–1933 років на Миколаївщині. – Миколаїв, 2003. – 203 с.; Відлуння Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. Етнокультурні наслідки Голодомору в Україні. – Л., 2005. – 200 с.; Білошапка В., Петренко І. Голодомор 1932–1933 рр. : Олександрівський вимір / В. Білошапка, І. Петренко. – Кіровоград, 2006. – 296 с.; Марочко В. Голодомор 1932–1933 рр. / В. Марочко. – К., 2007. – 64 с.; Голодомор. Геноцид українського народу 1932–1933. / Український інститут національної пам'яті. – К., 2008. – 25 с.; Демченко Т. Голодомор 1932–1933 рр. на Чернігівщині / Т. Демченко. – Чернігів, 2008. – 65 с.; Захаров Є. Чи можна кваліфікувати Голодомор 1932–1933 років в Україні та на Кубані як геноцид? / Є. Захаров / Харківська правозахисна група. – Х., 2008. – 48 с.

ттю солідарності парламентарі змогли прорвати інформаційне табу і засудити комуністичну політику геноциду в Україні. Цьому сприяла уся попередня історія непростого розкриття правди про голод і суцільну колективізацію в Україні, злочинну політику більшовизму.

На цьому шляху до засудження Голодомору в Україні важливим було все: і ініціативи науковців і політиків різних країн (одна з них – переїзд із США в Україну Дж. Мейса для комплексного пошуку фактів щодо Голодомору через живе спілкування зі свідками), і кроки вітчизняних науковців і політиків. Важливого значення набули послідовні кроки української діаспори США і Канади щодо:

- розгляду проблеми геноциду на рівні ООН, затвердження висновку в резолюції Паризької конференції 1948 р. і відповідної Конвенції у справах запобігання злочину геноциду (підготована за участю Р. Лемкіна);
- започаткування у 1983 р. Комісії Конгресу США у справах вивчення голоду 1932–1933 рр. в Україні (саме звіт її голови Дж. Мейса у 1988 р. сприяв активізації вже в незалежній Україні як наукової роботи, так і суспільного ставлення до проблеми, проведенню міжнародних акцій, засудженню Голодомору Палатою представників Конгресу США);
- проведення у Брюсселі 1988 р. I Міжнародної комісії з розкриття трагедії голоду в Україні під головуванням проф. Сандберга. Така міжнародна активність на протигагу мовчанню Кремля, обґрунтованість доказів проти тези комуністичних ідеологів щодо «неіснуючої, вигаданої ворожим капіталістичним оточенням» проблеми голоду в Україні не могла не примусити КПУ дати дозвіл на друк у 1990 р. першого вітчизняного науково-документального видання про голод 1932–1933 рр. Прорив правди до народу України розпочався.

Як яскраво свідчить наведена хронологія, саме Конвенція ООН «Про запобігання злочину геноциду і покарання за нього» від 09.12.1948 р. із визнанням голодомору цілеспрямованим актом масового знищення людей стала вихідним пунктом у проблемі правової оцінки Голодомору. Сучасна хвиля визнання його на міжнародному рівні актом геноциду (у форматі міждержавних акцій), відкрите засудження організаторів Голодомору (в актах парламентів окремих держав), підтримка заходів із відновлення принципу справедливості і невідворотності покарання, відкрили дорогу до розуміння українцями усієї значущості цього кроку, відповідальності нащадків за вшанування пам'яті жертв і недопущення повторення злочину, відповідальності влади за правову оцінку Голодомору.

Для розуміння логіки сьогоденного стану речей важливо нагадати, що 60 років тому в Кон-

венції ООН 1948 р. у вирішенні проблеми відповідальності щодо геноциду запропоновано таке визначення норм міжнародного загального права:

- 1) геноцид – це злочин, що порушує норми міжнародного права, проти якого держави – учасниці зобов'язуються вживати заходів попередження і карати за його скоєння (ст. 1);
- 2) геноцид – це дії, що вчинені з наміром повної чи часткової ліквідації національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої (вбивство членів групи; завдання їм серйозних тілесних ушкоджень чи розумових розладів; умисне створення для них таких життєвих умов, що розраховані на їхнє повне чи часткове фізичне знищення, на запобігання (недопущення) дітонародження, примусове передання (відлучення) дітей (ст. 2);
- 3) караними є дії: геноцид, змова, пряме і публічне підбурювання, замах на його скоєння, співучасть (ст. 3);
- 4) особи, що скоїли геноцид, караються незалежно від займаних посад з урівнянням статусів правителів, посадових та приватних осіб (ст. 4);
- 5) приведення національного законодавства згідно з конституційною процедурою у відповідність до норм Конвенції, з передбаченням застосування заходів покарання винних у скоєнні геноциду (ст. 5);
- 6) розгляд справ має здійснювати компетентний суд держави, на території котрої скоєно геноцид, або Міжнародний кримінальний суд, юрисдикцію якого визнали Сторони (ст. 6);
- 7) суперечки з питань тлумачення, застосування чи виконання Конвенції, включно з питаннями відповідальності згідно зі ст. 3, передаються на розгляд Міжнародному кримінальному суду на вимогу будь-якої Сторони (ст. 9).

А Римська Конвенція 1950 р. «Про захист прав людини і основних свобод», своєю чергою, містить дуже важливу норму про можливість притягнення до суду і покарання будь-якої особи за дії чи упущення, що в момент скоєння були кримінальним злочином відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими країнами Європи (ч. 2 ст. 7). У Конвенції ООН 1968 р. «Про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства» ще раз підтвердили цю норму, наголосивши на можливості притягнення до відповідальності за злочин геноциду навіть якщо ці дії не є порушенням норм внутрішнього законодавства тієї країни, де вони були вчинені. Отже, завдяки імплементації цих норм нарешті з'явилася правова підстава для зрушення з місця проблеми кваліфікації заходами національного права, оскільки Кримінальний кодекс 1927 р. подібного складу не передбачав, а ККУ, чинний з 2001 р., має зворотну

дію у часі лише у тій частині, яка пом'якшує відповідальність.

Окреслена перспектива надання компетентними органами офіційної правової оцінки Голодомору в Україні може стати передумовою подальшого широкого міжнародного визнання його злочином. Йдеться про порушення кримінальної справи за фактом злочину з боку Генеральної Прокуратури України (на підставі ЗУ «Про Голодомор 1932–1933 рр.», ст. 442 ККУ, ст. 94, 97 КПКУ), досудове слідство органів СБУ (ч. 3 ст. 112), можливе залучення доказів тимчасової слідчої комісії ВРУ, громадськості та судового розгляду і встановлення факту злочину Голодомору 1932–1933 рр. на рівні ВСУ. На думку автора закону «Про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні», тільки так можна створити потужне й переконливе правове та фактологічне підґрунтя для міжнародного визнання геноцидного характеру Голодомору². А системна праця науковців з донесення правди про Голодомор може допомогти подоланню нашого комплексу меншовартості і відмови від спроб досягти мети переважно міжнародними засобами, прив'язуючи їх, до того ж, до кампаній із відзначення трагічних ювілеїв.

Саме така позиція стала основою у визначенні перспективи руху щодо оцінки Голодомору на національному рівні, вирішенні проблеми відповідальності. Нагадаємо, що в Рекомендаціях парламентських слухань щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр., схвалених Постановою ВРУ від 06.03.2003 р., у Зверненні до Українського народу учасників спецзасідання ВРУ 14.05.2003 р. щодо вшанування пам'яті жертв Голодомор визнано актом геноциду як наслідок зумисних дій тоталітарного репресивного сталінського режиму, спрямованих на масове знищення частини українського, інших народів СРСР. Водночас важливо звернути увагу на розбіжності у диспозиціях ст. 2 Конвенції ООН 1948 р. де йдеться про «завдання жертвам серйозних тілесних ушкоджень чи розумових розладів» і ст. 442 ККУ, де унормовано «заподіяння тяжких тілесних ушкоджень», отже про злочинні дії із заподіяння шкоди психіці людини не йдеться. А саме ця сторона, на думку автора, найтяжче вплинула за своїми проявами на стан усього українства, що виявилось не тільки у кричущих фактах канібалізму (батьки поїдали своїх дітей!) і масових суїцидів наприкінці 1932 – на початку 1933 рр., але й у невідворотних впливах на психіку нації.

Нагадаємо, що і раніше, у 1920–1923 рр., виключно на Україні тривала не тільки запекла фізична, а й психічна боротьба проти залишків

українського буржуазного націоналізму, що після падіння царату намагався довести свою спроможність до державотворення. Така сама небезпека з'явилась і під час реалізації політики коренізації. Винищенню усіх наслідків «українізації» сприяв не тільки традиційний відкритий терор влади, а й нові засоби залучення громадськості до страшного психічного тиску і засудження націоналізму (як це робили у самій партії стосовно партійних ухилів, а з 1929–1930 рр. на прикладі СВУ винесли на розгляд «громадськості»).

Так само боротьба проти куркулів на основі суцільної колективізації, яка стала одночасно фізичною і психологічною боротьбою проти усього селянства. Політика пільгування і залякування закріпили за Україною у 1932 р. 1-е місце за обсягами колективізації (тоді 69 % дворів було об'єднано у 25,3 тис. колгоспів, 2274 радгоспи)³. Саме тут «вдало» перевірили ідею позитивного впливу на психіку селян фактора механізації, швидкого підвищення продуктивності праці в агросекторі, а потім, заборонивши продаж одноосібникам сільськогосподарської техніки, ввели на неї державну монополію. Перша в СРСР МТС була організована на Одещині восени 1928 р., а з 1933 р. в усіх МТС (їх в Україні налічувалося вже 846), були створені політвідділи, куди відрядили 4,5 тис. комуністів⁴, що означало встановлення економічної і політичної влади комуністичного режиму над дрібнобуржуазною стихією села, над сільськогосподарським сектором економіки. Додамо до цього, що тільки в Україні штучно створений голод став голодомором, винищенням селян протягом 17-ти місяців, катастрофічною за масштабами і цинічною за суттю спробою ігнорувати смерть мільйонів. Фактично, це було масове заплановане вбивство за етнічною ознакою (з 10 млн загиблих 7 припадало на українське село, а 88 % його складу становили етнічні українці⁵). А щоб приховати демографічні зміни, здійснили переселення з півночі Росії та Білорусії, про що нагадують дані статистики 1926 і 1937 рр. із 4-кратним збільшенням в Україні етнічних росіян.

Так, це була запланована акція помсти із використанням засобів фізичного і психічного впливу. Пригадаємо, що за масовий вихід у 1929 р. українських селян із колгоспів після першої хвилі колективізації і спроб форсувати темпи вступу до колгоспів, «за саботаж колгоспів», Сталін на об'єднаному засіданні Політбюро ЦК і Президії ЦКК 21.11.1932 р. погрожував відповісти ударом. Це спричинило створення надзвичайної хлібозаготівельної комісії із приїздом

² Експерт. Що заважає визнати Голодомор геноцидом. УНІАН. Інформагентство. 2009. – 26 січня. //http://www.unian.net/ukr/news/news-284920.html

³ Українська радянська енциклопедія. – Т. 11. – Кн.2. – С.190

⁴ Там само. – С. 191.

⁵ Марочко В. Голодомор 1932–1933 рр. / В. Марочко. – К., 2007. – С. 4, 54.

в Україну Молотова, який використав збройні сили для проведення спланованих операцій із повної заборони переїзdv до міст, «прикріплення» селян до своїх колгоспів (з березня 1933 р. згідно з постановою ЦВК і РНК СРСР вихід з колгоспів став можливим лише з дозволу адміністрації, виключно на промбудови за оргнабором робочої сили), закриття кордонів для перевезення харчів, проведення «зачисток» на полях і в селянських коморах. Це відбувалося виключно в Україні, коли селяни з останніх сил виконували плани постачання хліба державі (по 500 кг зернових із душі плюс картопля, буряки, інше). Виключно на селянах України перевірили дію повної конфіскації майна з вилученням не тільки усього продовольства із насіннєвим фондом, худоби і птиці, а й одягу і всього хатнього добра. До цього ж, тільки в Україні реалізували програму боротьби проти бунтарських сіл, запроваджуючи чорні дошки (системи баніцій із позбавленням прав його мешканців та ізоляцією від світу), буксирних бригад, сформованих із російських комуністів, мобілізованих в Україну числом 15 тис. для конфіскації харчів, масового виселення села. Весь «український» світ селянства засобами освіти спробували змінити на кшталт російського, про що слушно зауважував свого часу М. Хвильовий: «У нас були традиції демократичніші, ніж у росіян (їх вагу не можна порівняти з російським минулим), та й на «богоіскательство» ми не страждали»⁶.

Згадаємо, що традиційно в Росії і Україні з II пол. XIX ст. розвивалися два напрями політичної культури: общинний соціалізм, сільська демократія слов'янофільства, з одного боку; з іншого – міська демократія, радикалізм, ідеї західників. Більшовики з їхнім нестримним потягом до влади під час Голодомору ще раз упевнились у зайвості першого напрямку і тому безжально винищували його як непотрібний рудимент разом із усіма здобутками політики українізації. Для більшовизму культура, особливо політична, стала інструментом для досягнення своєї мети, засобом управління незрілим суспільством. У грудні 1932 р. на засіданні ЦК ВКП(б) українізацію було названо петлюрівською, розпочався наступ на неї. Виконавши свою роль у залученні селянства

до соціалізму, українізація була згорнута як зайва. Паралельно із хижачьким вилученням українського хліба здійснювалась політика ліквідації всього українського: церкви, небезпечних українських письменників (з 300 залишилося тільки 36). Діловодство в органах управління, викладання у школах переводилося на російську мову. З фізичним винищенням українства під час Голодомору була зруйнована вся українська духовність як небезпечна національно-етнічна ознака.

Під час Голодомору відбулися незворотні психогенно-особистинні зміни. Під загрозою смерті і виселення, під тиском залякування конфіскацією і штрафом формувався новий тип українців, що із суб'єктів історії перетворювалися на об'єкт впливу. Із несвідомого виявляється страх, очікування найгіршого: «Голод страшніше за війну, бо він забирає усіх!» – говорили свідки. Страшним результатом негативного впливу на психіку українського селянина, доведеного до відчаю, стали масові явища забиття членів своєї родини. У голодні 1921, 1932–1933, 1946 рр. загинуло 5 млн дітей. Нічого страшнішого людство не знає! Насамкінець для довершення жахливого образу Голодомору варто згадати фарисейство влади, її пропаганду щодо молодого порослі Країни Рад.

Знаючи про голод в Україні, влада стійко утримувалася від надання будь-якої допомоги аж до літа 1933 р., що можна кваліфікувати як злочинну бездіяльність, обтяжену заходами посилення наслідків голоду (вилучення продуктів у їх безпосереднього виробника, перешкоджання пошукам їжі, обмеження вільного пересування, прикріплення до колгоспу, введення жорстких санкцій проти усіх, хто залишався незалежним від влади, куркулів, усіх непокірних тощо). Керівництво правлячої партії утаємничило факт існування голоду, заперечуючи його всупереч доказам. Голодомор було організовано для систематичного знищення української нації. Влада використала голод цілеспрямовано, завершивши політику денационалізації. Цей матеріал необхідно готувати як доказову базу для реалізації права на судовий розгляд, обов'язку проведення справедливого суду і забезпечення виконання судового рішення, покарання за скоєні злочини.

Jurbeluk G. V.

THE PROBLEM OF DETERMINATION OF LEGAL LIABILITY FOR CONVICTING HOLODOMOR IN 1932–1933 IN UKRAINE: HISTORICAL AND PRACTICAL ASPECTS

This article is devoted to modern problems of determination of liability of ruling regime in USSR (legal and political liability) for forcing Holodomor in 1932–1933 in Ukraine, which matters for rehabilitation of its victims, perpetuation of their memory and ensuring this tragedy never happens again.

⁶ Хвильовий М. Україна чи малоросія? (памфлет) / М. Хвильовий / М.Хвильовий. Вибрані твори. – К., 1992. – С. 742.